

LITERAIRE FANCULTUUR IN NEDERLAND.
BIJ WIJZE VAN INLEIDING

Gaston FRANSSSEN & Rick HONINGS

De kauwgum van Britney Spears, de witte jurk van Marilyn Monroe of de onderbroek van Michael Jackson – fans blijken bereid er op veilingen veel geld voor neer te tellen. En niet alleen in de populaire cultuur vinden we zulke extreme voorbeelden van idolatrie: zo werd ooit de toiletpot van J.D. Salinger voor een miljoen dollar te koop aangeboden. Nederlandse gevallen zijn er evengoed. Het Leidse antiquariaat Aioloz verkocht bijvoorbeeld jarenlang, naast bijzondere drukken en manuscripten (zie hierover Van Winden 1998), ook kroontjespennen, haarlokken en zelfs stukjes teenagel van Gerard Reve. Het zijn allemaal voorbeelden van *fandom*. Dit verschijnsel is alomtegenwoordig en lijkt weinig toelichting te behoeven. ‘Everybody knows what a “fan” is’, merkt Matt Hills op in *Fan Cultures*: ‘It’s somebody who is obsessed with a particular star, celebrity, film, TV programme, band’ (Hills 2002, viii). Maar Hills voegt daar meteen – en terecht – aan toe dat die typering tekortschiet: er bestaat geen enkele overeenstemming over de grenzen of de essentie van *fandom*.

Dat fancultuur moeilijk grijpbaar is, wordt ook duidelijk in het domein van de Nederlandse literatuur. Zo zullen liefhebbers van om het even welke canonieke auteur (Bilderdijk, Multatuli, Couperus, Reve, Grunberg), al vertonen ze typisch fangedrag, zichzelf waarschijnlijk niet gauw fans noemen. De vraag is dan ook gerechtigd of er wel zoiets bestaat als *literaire* fancultuur, en zo ja: wat is dat dan? Waar is zij binnen het domein van de Nederlandse letteren te vinden? En daarop voortbouwend: welke inzichten en instrumenten kunnen we inzetten om de dit fenomeen te onderzoeken? Zulke vragen staan centraal in dit themanummer van *Spiegel der Letteren* over literaire fancultuur in Nederland vanaf circa 1800 tot nu. Het zijn nieuwe onderzoeksvragen, maar ze volgen logischerwijs uit de literatuurwetenschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen decennia. Dankzij de invloed van *cultural studies* kreeg de letterkunde meer oog voor populaire aspecten binnen het literaire domein; *celebrity studies* zette vervolgens het onderwerp van *literary celebrity* op de kaart. Zo bezien lag het in de lijn der verwachtingen dat de nog prille discipline van *fan studies* zou leiden tot aandacht voor literaire fans.

In dit themanummer wordt, voor het eerst, de literaire fancultuur in Nederland verkend. Uit de verschillende bijdragen is goed op te maken dat het nog niet zo gemakkelijk is om die cultuur in beeld te krijgen. Deels zagen de verschillende auteurs zich voor praktische uitdagingen gesteld. Onderzoek doen naar literaire fancultuur vergt namelijk dat we de aandacht verschuiven van de bewonderde auteur naar diens publiek. De reacties van dat publiek zijn echter vaak vluchtig en over allerlei (dikwijls nog niet ontsloten) bronnen verspreid. Daarnaast waren er fundamentele, theoretische uitdagingen. Literaire fancultuur ontstaat in een complex spanningsveld: zij wordt gekenmerkt door een schijnbare discrepantie tussen 'hoog' en 'laag', tussen historisch en modern en tussen collectief en individu. In deze inleiding gaan we kort op deze spanningen in. Uiteraard kaarten de diverse bijdragen meerdere aspecten aan, maar door er enkele uit te lichten, hopen we in elk geval een eerste indruk te geven van het wijdvertakte netwerk van onderlinge verhoudingen.

Eerst de spanning tussen 'hoog' en 'laag'. Er is een lange traditie – in de publieke beeldvorming, maar ook in de academische literatuurstudie – om literatuur en *fandom* als twee fundamenteel verschillende, onverenigbare fenomenen te zien. Literatuur zou onderdeel zijn van de 'hoge' cultuur: een wereld van individuele affiniteit, verfijnde smaak en kritische bewondering. Literatuur wordt binnen deze traditie gezien als een kunstvorm voor fijnproevers, met een lange en eerbiedwaardige geschiedenis. Fancultuur, daarentegen, zou een 'populair' verschijnsel zijn: een bijproduct van de cultuurindustrie, gekenmerkt door massale idolatrie, consumptiedrang en hysterie. Niet voor niets staan in Pierre Bourdieus 'ruimte van sociale posities' Bertolt Brecht en Franz Kafka aan de ene en Charles Aznavour en Brigitte Bardot aan de andere kant (Bourdieu 1979, 140-141). Een 'literaire fan' kán volgens deze redenering niet bestaan, of is in elk geval nauwelijks serieus te nemen.

Dat literaire fancultuur genuanceerder is dan deze zwart-witvoorstelling doet vermoeden, komt naar voren in de bijdrage van Edwin Praat over de zelfpresentatie van Gerard Reve. Praat laat zien hoe Reve zich tijdens interviews en optredens profileerde door een geraffineerd spel te spelen met traditionele tegenstellingen als elitair/populair, kunst/entertainment, belangeloos/commercieel en liefhebber/fan. Daardoor wist Reve zijn fans te behagen zónder zijn vooraanstaande positie in het literaire veld in de waag te stellen. Ook de bijdrage van Gaston Franssen en Zosha de Rond maakt inzichtelijk dat fancultuur niet per definitie tegengesteld is aan 'hoge' cultuur. Uit hun analyse van Nederlandse literaire *fanzines* blijkt dat bladen als het *Hermans-magazine* of *Büchmania Magazine* weliswaar fanpraktijken

faciliteren, maar dat zij zich tevens voegen naar de conventies van de officiële literaire cultuur.

Een tweede tegenstelling die kenmerkend is voor de praktijk van – en het onderzoek naar – literaire fancultuur is die tussen historisch en modern. Volgens sommige onderzoekers is *fandom* een typisch modern verschijnsel. Zo typeert Mark Duffett (2013, 5) in *Understanding Fandom* het onderwerp van zijn studie als ‘a sociocultural phenomenon largely associated with modern capitalist societies, electronic media, mass culture and public performance’. Het gaat dus om een verschijnsel dat kenmerkend zou zijn voor de twintigste en eenentwintigste eeuw. Maar fancultuur mag een contemporair verschijnsel lijken, nieuw is het niet. In diverse studies is erop gewezen dat vroege vormen van het verschijnsel al in eerdere eeuwen kunnen worden gevonden. Zo stelt Arnoud Visser in zijn oratie *In de gloria. Literaire roem in de renaissance* dat de woonhuizen van de veertiende-eeuwse humanist Petrarca in de zestiende eeuw al ‘een soort van literaire pelgrimsoorden [waren] voor fans en nieuwsgierigen’ (Visser 2013, 21); en in *Heiligen, Idolen, Iconen* wees Willem Frijhoff eveneens op de eeuwenoude, religieuze wortels van *celebrity* en *fandom* (Frijhoff 1998).

Dat de literaire fancultuur in Nederland evengoed een lange geschiedenis kent, wordt onder meer aangetoond in de bijdrage van Lotte Jensen. Zij laat zien dat het achttiende-eeuwse genre van de ‘gedenkzuil’ kenmerken vertoont van een fanpraktijk. Deze literaire herdenkingsbundels – ter ere van auteurs als Lucretia van Merken, Jan Fredrik Helmers of Rhijnvis Feith – werden geschreven en samengesteld door collega-schrijvers, die elkaar vonden in hun gemeenschappelijke bewondering. Ze spiegelde zich aan hun idool en grepen de bundels aan als een kans om zichzelf poëticaal te profileren. De negentiende eeuw staat vervolgens centraal in de bijdrage van Rick Honings, die op zoek gaat naar de romantische wortels van *fandom*. Honings betoogt dat er al ten tijde van Willem Bilderdijk sprake was van ‘literaire toerisme’, ook een vorm van fancultuur. De bewonderaars van de dichter ondernamen reizen om hun idool te ontmoeten. Hun reisverslagen en reflecties droegen op een belangrijke wijze bij aan het imago van Bilderdijk als literaire *celebrity*.

Het derde spanningsveld dat karakteristiek is voor literaire fancultuur komt voort uit de wisselwerking tussen de fan als individu en fan-zijn als een vorm van collectief gedrag. *Fandom* is een heel persoonlijke vorm van cultuurparticipatie: de fan maakt een selectie uit het culturele aanbod en eigent zich die op eigenzinnige wijze toe. Fanpraktijken versterken daardoor *one's sense of self*: ‘Fans’ investments in certain practices and texts’, stelt Lawrence Grossberg (1992, 65), ‘provide them with strategies which enable

them to gain a certain amount of control over their affective life'. Tegelijkertijd zijn *fan studies*-onderzoekers zich ervan bewust dat zulke praktijken al snel collectieve, geïnstitutionaliseerde vormen aannemen. Er ontstaan gemeenschappen, groepen en clubs: ook in die zin is *fandom* een cultuur van participatie. De 'semiotic productivity' van individuele fans, kunnen we met John Fiske (1992, 30) concluderen, circuleert dus altijd binnen een 'fan community' en geeft daar mede vorm aan.

Deze interactie tussen de individuele fan en het collectief komt in dit themanummer eveneens aan bod. Thomas Vaessens en Lara Delissen betogen bijvoorbeeld dat het literaire tijdschrift *Das Magazin* een *fan community* realiseert. Het blad mobiliseert een gemeenschap van fans, waarbij het opvallend is dat de lezer – anders dan bij traditionele literaire gemeenschappen – als individuele deelnemer bij het tijdschrift wordt betrokken. Vaessens en Delissen zien dit als typerend voor een heteronome opvatting over literatuur. Judith Jongma en Jan Rock, ten slotte, laten in hun bijdrage zien hoe verschillende gemeenschappen zich op soms sterk uiteenlopende wijzen het publieke imago van Vondel toe-eigenen. Zo brengen ze in kaart hoe de dichter, na de onthulling van zijn standbeeld in het Vondelpark, in de negentiende eeuw diende als icoon van een nationalistische *Bildungs*-cultuur en vervolgens in de tweede helft van twintigste eeuw het mikpunt werd van kritiek door 'anti-fans'.

Zoals gezegd hebben we met deze inleiding slechts een aantal tendensen binnen de hier verzamelde artikelen willen aanstippen; de stukken beperken zich allerminst tot één van de onderscheiden spanningsvelden. We zijn ervan overtuigd dat de bijdragen nieuwe inzichten bieden in de Nederlandse literaire fancultuur en aansporen tot verder onderzoek. De artikelen worden hier in chronologische volgorde gepresenteerd: het themanummer wordt geopend door Jensen (achttiende-eeuwse gedenkbundels), gevolgd door Honings (literair toerisme rondom Bilderdijk), Jongma en Rock (negentiende-eeuwse en latere toe-eigeningen van Vondel), Praat (Reves zelf-presentatie), Franssen en De Rond (literaire *fanzines* over Hermans, Büch en Schippers) en tot slot Vaessens en Delissen (*Das Magazin* als *community*). Uiteraard doet die presentatie geen recht aan het bijzondere, trans-historische karakter van literaire fancultuur. *Fandom* is een immers een verschijnsel, waarbij het bewonderde verleden steeds weer, en steeds anders, nieuw leven wordt ingeblazen.

Literatuur

BOURDIEU 1979

P. Bourdieu, *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris, 1979.

DUFFETT 2013

M. Duffett, *Understanding Fandom. An Introduction to the Study of Media Fan Culture*. New York enz., 2013.

FISKE 1992

J. Fiske, 'The Cultural Economy of Fandom', in: L.A. Lewin (red.), *The Adoring Audience. Fan Culture and Popular Media*. London enz., 1992, 30-49.

FRIJHOFF 1998

W. Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen*. Nijmegen, 1998.

GROSSBERG 1992

L. Grossberg, 'Is There a Fan in the House? The Affective Sensibility of Fandom', in: L.A. Lewin (red.), *The Adoring Audience. Fan Culture and Popular Media*. London enz., 1992, 50-65.

HILLS 2002

M. Hills, *Fan Cultures*. London, 2002.

VISSER 2013

A. Visser, *In de gloria. Literaire roem in de renaissance*. Den Haag, 2013.

VAN WINDEN 1998

P. van Winden, *Zelf Reve verzamelen. Handleiding tot een fatsoenlijke collectie*. Leiden, 1998.